

Олексій Сухомлинов
ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ
ПОНЯТТЯ "ПОГРАНИЧЧЯ"
ЯК СУЧАСНОЇ КАТЕГОРІЇ
СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

Культурні моделі пограниччя вирізняються неабиякою релятивністю й високим рівнем культурної та мовної інтерференції, що пояснюється спільною історією, а також досвідом сусідського буття на спільних територіях. За таких умов відбувається формування спільної пограничної етнокультурної моделі, де антиномія "центр – периферія" пом'якшується категорією пограничності.

Ключові слова: пограниччя, культурна модель, лімінальний простір, культурна інтерференція, антиномія "центр – периферія".

Проблеми співіснування, інтерференції та пенетрації культур були й залишаються актуальними протягом багатьох століть. Проте особливе зацікавлення цим явищем спостерігається останнім часом, що пояснюється сучасними революційними соціальними перетвореннями, занепадом та трансформацією філософських, етичних та ідеологічних канонів західної цивілізації. Проявляється це в актуальних антиноміях і дихотоміях постмодерної культури, які відбуваються на тлі невпинної глобалізації та одночасної регіоналізації.

Європейська чи середземноморська культура, в тому числі її візантійський варіант, не могла зводитись до національного рівня, обмежуючись певним етносом. Тому загальне поняття "європейська культура" є етнокультурною мозаїкою, своєрідним палімпсестом, що репрезентує розмаїття думок і мов, плюралізм традицій і звичаїв, а передусім вирізняється інтелектуально-культурною відкритістю¹. Уже цей факт є доказом пограничності прапочатків європейської цивілізації, а також польської та української культур, що формувалися шляхом взаємообміну цінностями із зовнішнім світом та відчували імпульси двох пограничних цивілізацій – грецько-візантійської та римсько-латинської².

Минулого століття у національних державах Центральної та Східної Європи відбувалися істотні суспільні та політичні зміни. Історичні події ХХ століття, а саме ревізія кордонів, переселення націй, депор-

¹ Kozak S. Chrystianizacja Rusi-Ukrainy a dziedzictwo cyrylo-metodiańskie / S. Kozak // Teologia i kultura duchowa. – Warszawa : Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1995. – S. 13.

² Ibidem.

тація народів, натуральна та насильницька міграція, пронаталістська політика, керована внутрішня міграція, політика заселення земель і навіть репресії та геноциди були чинниками, що сприяли перетворенню поліетнічних регіонів у більш однорідну цілісність. Отже, можна стверджувати, що на території Європи відбувалася своєрідна трансформація регіонів від етнічної єдності через плюралізм до їхньої гомогенізації³.

Підтвердженням нашої думки є стаття В. Тишкова *"Після багатонаціональності"*. Вчений стверджує, що після Першої світової війни, коли країни-переможниці сформулювали доктрину самовизначення на етнокультурній основі як механізм ліквідації імперських держав Австро-Угорщини, Османської Туреччини, імперської Німеччини та царської Росії, виникла нечітка формула *"національного самовизначення"*, що поступово почала утверджуватись як міжнародна норма державотворення. За нею стояло уявлення про культурно гомогенне суспільство, а державу – як власність якогось етнічно визначеного народу... Цілком природно, що через невідповідність цієї доктрини, її етнічної складової, та форм устрою нових *"національних держав"*, які з часом все ж ставали багатоетнічними, у Європі постає проблема *"національних меншин"* і виникає необхідність захисту їхніх прав⁴.

Сучасні суспільно-політично-економічні перетворення призвели до того, що у більшості європейських країн місце культурної монолосії посіла поліглосья та мультикультуралізм⁵. А отже, культурна пограничність ставала іманентною часткою ідентичності Європи, особливо Центральної, де політичні кордони змінювалися значно швидше, ніж культурні⁶.

На початку 30-х років ХХ століття праця А.Пітта-Ріверса *"Зіткнення культур і контакти рас"*⁷ викликала неабиякий науковий інтерес у дослідників різних галузей, що займаються питаннями міжнаціональних стосунків. У роботі автор намагався обґрунтувати доцільність використання терміна *"зіткнення культур"* з метою аналізу суспільних явищ у післявоєнній Європі. Згадане поняття постійно аналізувалося та переосмислювалось у залежності від кон-

³ Turluc C. Pogranicza a rozmaitość narodów: wyzwanie dla procesu homogenizacji narodowej // *Dziedzictwo kresów – nasze wspólne dziedzictwo?*. – Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2006. – S. 26.

⁴ Тишков В. Після багатонаціональності // «Знамя». – 2003. – № 3.

⁵ Див.: Kalaga W. Wstęp / W. Kalaga // *Dylematy wielokulturowości*. – Kraków: Universitas, 2004. – S. 5-6.

⁶ Purchla J. Dziedzictwo kresów – nasze wspólne dziedzictwo? / J. Purchla // *Dziedzictwo kresów – nasze wspólne dziedzictwo?* – Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2006. – S. 7.

⁷ Pitt-Rivers A. R. *The Clash of Cultures and the Contact of Races* Routledge / A. R. Pitt-Rivers. – London, 1927. – P. 18.

текстів і конкретних етнічнополітичних ситуацій, набуваючи при цьому нових сенсів та значень. Аналізуючи еволюцію семантики цього терміна, можна помітити тенденцію позитивізації значення та трактування сутності пограниччя.

Культурні пограниччя можна визначати як терен *зіткнення – конфлікту – стикування – сусідства – контакту культур* тощо. Полісемічність цього етнокультурного явища вимагає більш детального аналізу.

Безперечно, універсальна категорія "пограниччя" в кожній окремій дисципліні має своє особливе значення, характерне тільки цій галузі науки, яке зазнає змін, нашарувань додаткових сенсів у процесі розвитку самої науки. Незмінною залишається її основний загальний зміст, що віддзеркалює найістотніший зв'язок предметів і явищ *на / поблизу кордону, / перебування на межі / між одним і другим*⁸.

Цікавий погляд на розглядувану проблему висловив польський вчений Едвард Касперський⁹, виокремлюючи три типи погранич. Основне значення терміна "пограниччя" пов'язане з поняттям кордону і прилеглими територіями. Ці кордони можуть бути міждержавними або міжрегіональними, проте вони завжди виконують поділяючу функцію. До того ж прикордонний простір має специфічні мовні та культурні ознаки, що виникають з факту натуральних контактів між представниками обох сторін пограниччя. Такого типу території набувають ознак внутрішніх розбіжностей, неоднорідності, неоднозначності, тобто окремої *культурної ідентичності*, яка відрізняється від відносно консолідованої однорідної державної чи регіональної тотожності центру. Безперечно, таке розуміння пограниччя доречно застосовувати щодо давніх епох, коли можливості контактів та інформаційного взаємообміну обмежувались підлеглими, географічними чинниками, відсутністю інфраструктури, особливостями засобів комунікації тощо. Згадані просторові перешкоди значною мірою сприяли консервації та збереженню локальних особливостей, які базувались на амбівалентності пограничної ситуації. З одного боку, адміністративно-політичні кордони, що поділяли дві територіальні громади, могли сприяти посиленню негативних стереотипів, нетолерантності, упередженості, чужості, почуттю небезпеки й ворожості. З іншого – сам факт пограничності,

⁸ *Weretiuk O. Kategoria pogranicza i jej galicyjskie kody / O. Weretiuk // Pogranicze kulturowe : odrębność – wymiana – przenikanie – dialog : [studia i szkice / pod red. O. Weretiuk, J. Wolskiego, G. Jaśkiewicza]. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2009. – S. 14.*

⁹ *Pop. Kasperski Edwrd, Kategoria pogranicza w badaniach literackich. Problemy metodologiczne / E. Kasperski // Pogranicze kulturowe : odrębność – wymiana – przenikanie – dialog : [studia i szkice / pod red. O. Weretiuk, J. Wolskiego, G. Jaśkiewicza]. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2009. – S. 7-13.*

близьке сусідство, контакти й обміни сприяли взаємовпливам. Відмінність (певний екзотизм¹⁰) *Іншого* за кордоном також могла бути джерелом зацікавленості.

Цілком інші механізми визначають другий тип пограниччя (екстериторіального, загальнодоступного, універсального¹¹), де завдяки вільному пересуванню відбувається культурна penetрація й мовна інтерференція різних етнічних і культурних спільнот, що існують у межах однієї суспільно-культурної системи. У цій пограничній ситуації обмеження контактів виникає не стільки з факту наявності кордону, скільки з розбіжностей етнічних ідентичностей, історичної пам'яті, колективної свідомості, мовних, культурних чи релігійних відмінностей. Фактичним пограниччям стають загальнодоступні для різних етнічних, мовних чи релігійних груп місця й інституції, де відбувається комунікація та взаємовплив. Загрозою для існування такого типу погранич є тенденції однобічного культурного привласнення простору й уодноріднення існуючих різниць (гомогенізація). Деякі вчені вважають, що саме такі несиметричні пограниччя, що визначаються одним домінуючим центром, становлять так звані південно-східні креси колишньої Речі Посполитої¹².

Перший і другий тип описаних погранич багаторазово були предметом ґрунтовного аналізу у вітчизняній та світовій науковій літературі. Проте Е. Касперський у статті "*Категорія пограниччя в літературних дослідженнях. Методологічні проблеми*" звертає увагу на семантичні зміни цього терміна та явища на тлі процесів глобалізації, коли, завдяки сучасним технічним засобам, простір не є перешкодою комунікації та поширенню інформації. Незважаючи на інтеграційні процеси, відкритість кордонів та наявність кіберпростору, які прискорюють створення наддержавних і наднаціональних спільнот, дослідник вважає, що категорія пограниччя й далі залишається актуальною та прикладною, проте вимагає модифікації й осучаснення, зокрема, розширення семантичного поля. Зміна принципів комунікації вимагає й універсалізації самого розуміння пограниччя, адже "жодна точка

¹⁰ Поп.: *Stoff A.* Egzotyka, egzotyzm, egzotyczność : próba rozgraniczenia pojęć / A. Stoff // *Egzotyzm w literaturze* / [pod red. E. Kuźmy]. – Szczecin : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1990. – S. 7-25.; *Łoch E.*, *Pisarstwo Jarosława Iwaszkiewicza wobec tradycji i współczesności* / E. Łoch. – Lublin : Wydaw. Lubelskie, 1987. – 159 s.

¹¹ Поп. *Kasperski Edward*, *Kategoria pogranicza w badaniach literackich. Problemy metodologiczne* / E. Kasperski // *Pogranicze kulturowe : odrębność – wymiana – przenikanie – dialog : [studia i szkice / pod red. O. Weretiuk, J. Wolskiego, G. Jaśkiewicza]*. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2009. – S. 8.

¹² *Weretiuk O.* *Kategoria pogranicza i jej galicyjskie kody* / O. Weretiuk // *Pogranicze kulturowe : odrębność – wymiana – przenikanie – dialog : [studia i szkice / pod red. O. Weretiuk, J. Wolskiego, G. Jaśkiewicza]*. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2009. – S. 14.

зору, жодна культурна цінність не є самодостатньою, а набуває певного значення тільки при зіткненні та конфронтації з іншими точками зору, іншими культурами, різноманітними системами символів і цінностей. (...) У цьому розумінні категорія пограниччя втрачає свої вузькі географічні й територіальні конотації. Піддається детериторіалізації¹³, завдяки чому набуває широкого культурного й символічного значення¹⁴. У цьому контексті пограниччя та діалог стають поняттями взаємопов'язаними та взаємовизначаючими.

Щодо ролі кордонів і типів погранич Станіслав Ульяш зазначає: *"На стиковому пограниччі культурні системи чітко відділені, між ними пролягає чітка демаркаційна лінія. У свою чергу перехідне пограниччя є явищем двомовної генетичності; мовно-етнічна спорідненість не сприяє виникненню зазначеної демаркаційної межі. Замість вираженої лінії кордону маємо справу з перехідною зоною. (...) На такому пограниччі з часом виникає певний тип суспільства та його культури. Довготривалі явища та процеси взаємопроникнення або різних форм зіткнення культур впливають на формування певного типу особистості з властивою йому свідомістю. (...) Проникнення та змішування культур перетворює пограниччя на перехідний простір, своєрідний міст між взаємними цінностями культур"*¹⁵.

Історик літератури аналізує феномен пограниччя, зосереджуючи увагу на релятивності культурних систем, наголошуючи на мовній спорідненості як чиннику, що визначає інтенсивність і сам факт міжетнічних контактів. Ю. Хлебовчик також вважає, що форма співіснування культур визначається специфікою пограниччя та міжлюдських реляцій¹⁶.

Більш загально й дещо в іншому аспекті диференціює пограниччя М. Домбровська-Партика, зазначаючи, що національні культури, яким властивий досвід пограничної онтології, а через це й периферійності, створюють захисні механізми двох загальних типів. Перший з них виникає внаслідок моноцентричної свідомості периферійного суспільства. Ця свідомість (можемо її окреслити як *свідомість кордону*) базується на культурній автокреації віддаленої від центру географічної одиниці, оборонної стіни чи оточеної фортеці. Водночас спостерігається специфічний тип авторефлексій, пов'язаних з

¹³ Термін Фелікса Гваттарі (Félix Guattari.) та Жіля Делез (Gilles Deleuze).

¹⁴ Поп. *Kasperski Edwrd*, *Kategoria pogranicza w badaniach literackich. Problemy metodologiczne* / E. Kasperski // *Pogranicze kulturowe : odrębność – wymiana – przenikanie – dialog : [studia i szkice / pod red. O. Weretiuk, J. Wolskiego, G. Jaśkiewiczza]*. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2009. – S. 9.

¹⁵ *Uliasz St.* *O literaturze Kresów i pograniczu kultur* / St. Uliasz. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – S. 10 – 11.

¹⁶ *Chlebowczyk J.* *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej* / J. Chlebowczyk. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975. – S. 42.

ситуацією пограниччя, що призводить до ксенофобного та безапеляційного поділу простору на *свій* і *чужий*, про що буде мова нижче. Істотною складовою цього механізму компенсації та перенесення є ідея політичної та культурної експансії, що пов'язана з відчуттям цивілізаційної та духовної місії.

У другому випадку, що зустрічається значно рідше, домінує ознака відкритості. Пограничне суспільство намагається перетворити складне історичне минуле та негативний екзистенціальний досвід у джерело взаємного збагачення. Пограниччя та культурний полілог набувають мультикультурних цінностей, що є альтернативою офіційним, домінуючим дискурсам центру. Створюється культурний образ пограниччя, що експонує найбільш приватні, інтимні реляції та комплікації неоднозначної та суперечливої щоденності. Така модель пограниччя розглядається через призму екзистенції звичайності, буденності, спорідненої з автентичністю особистісного буття, де переважають процеси самоаналізу та природного самопізнання, що сприяють зникненню комплексів і стереотипів. Розглядувана територіальна субкультура може приводити до появи якісно нової моделі ідентичності, альтернативної щодо ідеологічних засад центру (центрів), інтегральною та найістотнішою складовою якої є складна, але натуральна самоакцептація, тобто *свідомість пограниччя*.

Описані моделі пограничних суспільств не є явищем статичним. У залежності від політичної та соціальної кон'юнктури у суспільній ієрархії можуть переважати цінності одного із сегментів суспільно-культурної системи. Це доводить дихотомічну сутність пограниччя – буття на межі між замкненістю у світі ідеології ксенофобії та толерантністю щодо *Іншого*¹⁷.

Ці судження ґрунтуються на опозиційності понять центр – периферія, завдяки чому на перший план експонується антиномічність самого поняття пограниччя, бо норми та ідеологія центру на периферії функціонують на інших засадах, ніж у головній течії культури¹⁸.

З сутності центру, осередку, до якого сходяться усі лінії, який має очевидну силу притягання всього, що знаходиться в його оточенні, виникає розуміння центру як квінтесенції, місця концентрації та згущення властивих рис та цінностей, які по мірі віддаленості підлягають розрідженню. На пограниччі культури відчувають постійні зовнішні впливи, тому кристалізуються, а з часом модифікуються у специфічну регіональну субкультуру, екзистенційну філософію та ідеологію "*приватної вітчизни*".

¹⁷ Dąbrowska-Partyka M. Literatura pogranicza, pogranicza literatury / M. Dąbrowska-Partyka. – Kraków : Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – S. 10-11.

¹⁸ Uliasz St. O literaturze Kresów i pograniczu kultur / St. Uliasz. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. – S. 11.

Також варто зазначити, що об'єктивні просторові категорії на антропологічному й етнічному ґрунті набувають якісно нового виміру, перетворюючись у бінарні опозиції *свій-чужий*, *близький-далекий*, *центр-периферія*. На нашу думку, поняття пограниччя апіорі включає в себе просторову семантику "внутрішнього" і "зовнішнього", чим підкреслює суспільну маргінальність периферії. Проте антиномія *центр-периферія* не відображає сутності процесів, що відбуваються на межі двох культурних просторів. Є. Свенх вважає, що периферійність як складова пограниччя може позначати терени, що знаходяться під впливом цивілізаційних процесів або колонізаторських дій¹⁹.

Деякі дослідники, намагаючись пом'якшити останню антиномію, яка не завжди може бути використана у дослідженнях та застосована до певних територій, що тривають у часі, запропонували менш опозиційну пару *центр-пограниччя*²⁰.

Аналізуючи поняття "пограниччя", не можна не згадати про кордони культури. Ці абстрактні межі можуть ретельно охоронятися як адміністративним центром, так і самою культурою з її механізмами, спрямованими на самозбереження своєї цілісності та самобутності традицій. Саме цей показник визначає рівень *замкненості/відкритості* культурної системи пограниччя. Відокремленість та ізольованість погранич від *центру/центрів*, відсутність істотних зовнішніх впливів спонукають такі території, зокрема й українсько-польське пограниччя (у польській історіографії – Креси), розвиватися за власними законами.

У рамках таких територіальних утворень культури різних народів можуть мати відкритий характер, бути прозорими та певною мірою здатними до інтерференції, діалогу. Культури стають взаємозалежними та мають спільних митців із ідентичністю пограниччя та свідомістю локальної приналежності.

На перехідних пограниччях контакти між представниками різних національностей, незалежно від типу адміністративно-географічних і соціальних кордонів, створюють культурні простори, вимір яких залежить від типу й інтенсивності контактів. Саме у таких зонах усі процеси значно прискорюються, бо *центр* не може їх стримувати; перехідне пограниччя, де свобода значно більша, ніж у центрі, живе власним життям. Саме тут формуються майбутні напрямки розвитку культури, зароджуються культурні зв'язки, нові діалекти та мови, ідейні та ідеологічні феномени, що неможливе у середовищі істеблішменту центру.

¹⁹ Świąch J. Kresy i centrum / J. Świąch // O dialogu kultur wspólnot kresowych / [pod red. St. Uliasz]. – Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1998. – S. 52.

²⁰ Ibidem.

При розгляді пограниччя як антропологічної території завжди виникають певні проблеми та протиріччя. Пояснюється це тим, що розглядуваний простір визначається людиною (індивідуумом), осмислюється та твориться носіями традиційної культури, яка є складовим елементом структури світу (суспільно-культурної системи). Зазначимо, що кожна етнічна культура структурує та оцінює простір на свій лад.

Л. Хлесткова вважає, що незалежно від національності та віросповідання універсальним для всіх етнічних культур є сприйняття простору як якісно неоднорідного, що оцінюється у категоріях *добрий-поганий, небезпечний-безпечний*.

Отже, для позначень антропологічної моделі простору у якості найважливіших опорних пунктів є:

1. позиція людини, що знаходиться у центрі "свого" світу;
2. наявність периферії, тобто віддаленої від центру зони відчуження;
3. система розмежувань між сферами "свого" та "чужого".

Принципово важливим елементом у цій моделі виявляється кордон/межа як категорія, завдяки якій структурується простір, без неї усі найважливіші зони (*центр-периферія, свій-чужий, внутрішній-зовнішній*) не мали б розмежованості.

Кордон, розділяючи ділянки простору, не належить до жодного з них, причому бере на себе складні та важливі функції: обмеження зони *свого* і позначає сусідство з *чужим*, передбачає непорушність межі й одночасно можливість/необхідність її подолання, позначає якісно різні просторові ділянки (*безпека-небезпека*). Саме ця завантаженість знаковими та смисловими протиставленнями надає кордону особливий семіотичний статус "*конфліктної зони*", простору напружених значень із властивою йому нестійкістю²¹.

Щодо конфліктогенності пограниччя цікаву позицію виклав Я. Рецинський, пишучи, що усвідомлення власної етнічної чи релігійної відмінності є конфліктним джерелом пограниччя. Це відчуття посилюється у поєднанні з почуттям культурної вищості, що не акцептується слабшими у міжкультурних реляціях групами. Якщо домінуюча група має можливості реалізації своєї усвідомленої відмінності й робить це шляхом дискримінації представників слабшої групи, то у останньої свідомість буття у сусідстві забарвлюється емоційним почуттям несправедливості та кривди. Це явище посилюється, якщо дискримінація переходить з побутової та економічної сфери в інші, набуваючи при цьому інституціалізованого характеру, використо-

²¹ Хлесткова Л. Полиэтничность культурного пространства города Харькова : в контексте идей Пограничья / Л. Хлесткова // Материалы Международной научной конференции «Воображая Пограничье : итоги (2003–2005)». – Минск : Колос, 2006. – С. 76.

вуючи апарат влади або релігійних установ. В міру посилення суперечностей у стосунках між етнічними групами пограниччя у кожній з них створюються тривалі стереотипи упередженості та ворожості. Такі стереотипи функціонують у колективній свідомості значно довше, ніж самі факти дискримінації та несправедливості. Свідомість і почуття кривди може стати не тільки фенотипом, а навіть фрагментом генотипу, що визначає сутність пограничної популяції²².

Як уже наголошувалося, пограниччя є простором, що створюється носіями різних культур, тобто має як фізичний, так і ментальний вираз, тобто є зантропологізованим. Індивід сприймає дійсність за посередництвом свого уявлення про простір і об'єкти, які його створюють. Саме завдяки їм та ототожненню з ними відбувається осмислення простору і самоусвідомлення. Через це просторові елементи пограниччя, особливо такі, як дім, вікно, поріг, ганок, подвір'я, паркан, вулиця, дорога, ріка, озеро, поле, лан, ліс, пагорби, село чи місто тощо, мають розглядатися як символи, що з'єднують світ людини з навколишнім середовищем.

Посилаючись на У. Еко, польський дослідник С. Ульш зазначає, що культурні пограниччя розглядаються як особливий тип *знакової спільноти*, що застосовує відповідні коди та символи²³. Тобто можна стверджувати, що "образ", візія чи уявлення про пограниччя змінювались та еволюціонували разом зі свідомістю та світобаченням місцевого населення.

К. Заяс надає просторового значення пограниччю, розглядаючи його як "місце затирання культур, необов'язково конфліктне, проте завжди вписане у реляції Свій – Чужий"²⁴. Ситуація пограниччя містить у собі фундаментальну суперечність: вимагає від індивіда чіткої ідентифікації, але водночас своєю багатокультурністю робить її неможливою.

При розгляді питань пограничності варто звернути увагу на соціальний склад розглядуваної території та розмежовувати місто й село, які мають відмінну суспільну структуру та функціонують на різних засадах, причому, що є надзвичайно важливим, фундаментальні їхні механізми є спільними для будь-якої території та етносу.

Щодо українсько-польського пограниччя можна стверджувати, що протягом свого існування воно було переважно "селянською цивілізацією" з традиційним типом культури. Суспільно-економічний, культурний, побутовий, психологічний лади походять саме з селянської

²² Reszczyński J. Polskie Kresy – mit i codzienność / J. Reszczyński // *Limites Patriae*. – Bielsko-Biała, 2004. – Z. 1. – S. 11.

²³ Uliasz St. *Literatura Kresów. Kresy literatury* / St. Uliasz. – Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1994. – S. 9.

²⁴ Zajas K. *Nieobecna kultura : przypadek Infant polskich* / K. Zajas. – Kraków : Universitas, 2008. – 396 s.

цивілізації, в основі якої лежать міфи та анімістичні вірування, її основою є велика родина. Ментальність селянства спрямована на підтримування її стійкого ладу. Життя підпорядковане ритмам природи та аграрних робіт, стародавнім звичаям, які мають глибоке коріння. Селянство – це "екологічна" спільнота, занурена у природу та відтворюючі її ритми. Середовищу властиве безпосереднє спілкування, тут всі усіх знають та проводять час в одному й тому ж оточенні, тобто всі "свої".

Люди, що живуть в оточенні природи, визначають себе і свій світ шляхом символізації процесів росту та розмноження. Спостереження за ритмами щорічного засипання та відродження природи, зміною сезонів, дня й ночі породжують радше циклічне, ніж лінійне відчуття часу. Циклічність стає формою мислення і буття, *колективної свідомості, уявлення про світ*, зрештою елементом *історичної пам'яті*, які іноді актуалізуються та забезпечують живучість старих міфів, архетипів та стереотипів.

З іншого боку, місто характеризується тільки його належними системними властивостями, відображаючи певний тип суспільного розподілу праці та міжособистісних стосунків. Концентрований тип соціально-просторової організації міста, його поліструктурність, високий рівень економічної організації сприяли гетерогенізації міського населення. Саме ця суспільна підсистема є найбільш "пограничною" у соціальному, а також етнічному аспекті. Урбаністичні процеси ХХ століття часто приводили до інтенсифікації міжетнічних контактів і появи так званих культурних тиглів. Такий тип пограниччя розуміємо як територію, де відбуваються інтенсивні процеси культурної адаптації та інтеграції, де культурна й мовна інтерференція на тлі відкритості суспільно-культурної системи прискорює процес творення власної специфічної субкультури регіону.

Дослідження ментальних особливостей і різних візій пограничних територій дозволяє говорити про місткість і багатогранність поняття "пограниччя", які зумовили його надзвичайну поширеність та інтердисциплінарність у сучасній науці. Пограничні ознаки палімпсестності європейської культури, моногосна модель якої була замінена полігосною з чіткими ознаками мультикультуралізму, є вагомим аргументом на користь застосування такого підходу до досліджень суспільних і культурних явищ, зокрема феномену пограниччя культур.

На нашу думку, поняття "пограниччя", яке містить у собі низку нейтрально-позитивних сенсів, зокрема, окремішність – обмін – проникнення – діалог культур тощо, є універсальним і позбавленим чіткої територіальної приналежності. Пом'якшення антиномії "центр – периферія" категорією пограничності передбачає зародження культурного діалогу чи навіть полілогу, багатокультурні цінності якого можуть бути альтернативою домінуючим дискурсам "центру". Колективна й історична пам'ять, як і міф, визначають сутність

стереотипів, упереджень, ксенофобії та расизму, обґрунтовують мінливість, підтримують традиції й безперервність культури, сприяють збереженню цілої низки понять, до яких можна віднести національну чи локальну ідентичність.

Урахування усіх зазначених вище особливостей цього суспільно-культурного явища, розуміння сутності механізмів і чинників, що його визначають, дозволять досліднику зрозуміти, що пограниччя є "досвідом різноманітності певної єдності"²⁵.

СУХОМЛИНОВ А. Функциональность понятия "пограничье" как современной категории мировосприятия. Культурные модели пограничья характеризуются высоким уровнем релятивности, культурной и языковой интерференцией, что обусловлено общей историей, а также опытом совместного проживания на общих территориях. При таких условиях происходит формирование общей пограничной этнокультурной модели, где антиномия "центр – периферия" смягчается категорией пограничности.

Ключевые слова: пограничье, культурная модель, лиминальное пространство, культурная интерференция, антиномия "центр – периферия".

SUKHOMLYNOV O. The functionality of the concept of "frontier" as a category of modern worldview. Cultural models of borderlands are characterized by a high level of relativity, cultural and linguistic interference that is caused by a common history, as well as the experience of living together in the common areas. Under these conditions, the formation of a common border ethno-cultural model where the antinomy "center - periphery" category softened marginal areas.

Keywords: borderlands, cultural model, liminal space, cultural interference antinomy "center – periphery".

References

Bujnicki Tadeusz. (2007). O problemach kultury i literatury pogranicza. Kilka impresji badawczych. In *Aktual'ni problemy inozemnoi filologii: lingwistyka ta literaturoznawstwo*. Nizhyn. [in Polish].

Chlebowczyk J. (1975). *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. [in Polish].

Dąbrowska-Partyka M. (2004). *Literatura pogranicza, pogranicza literatury*. Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego. [in Polish].

Kalaga W. (2004). Wstęp. In *Dylematy wielokulturowości* (pp. 5-6). Kraków: Universitas. [in Polish].

Kasperski Edward. (2009). Kategoria pogranicza w badaniach literackich. Problemy. In Weretiuk O., Wolskiego J. & Jaśkiewicza G. (Ed.) *Pogranicze kulturowe: odrębność – wymiana – przenikanie – dialog: studia i szkice*. (pp.7-13). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. [in Polish].

²⁵ Буйницький Т. О problemach kultury i literatury pogranicza. Kilka impresji badawczych // Актуальні проблеми іноземної філології: лінгвістика та літературознавство. – Ніжин, 2007. – С. 180.

Khlestkova L. (2006). Polietnichnost' kul'turnoho prostranstva goroda Kha-r'kova: v kontekste idej Pogranich'ia. Abstracts of Papers "Voobrazhaia Pogranich'e: itogi (2003 – 2005)". Minsk: Kolos. [in Russian].

Kozak S. (1995). Chrystianizacja Rusi-Ukrainy a dziedzictwo cyrylo-metodiańskie. In *Teologia i kultura duchowa*. Warszawa: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. [in Polish].

Łoch E. (1987). *Pisarstwo Jarosława Iwaszkiewicza wobec tradycji i współczesności*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie. [in Polish].

Pitt-Rivers A. R. (1927). *The clash of cultures and the contact of races*. London: Routledge.

Purchla J. (2006). *Dziedzictwo kresów – nasze wspólne dziedzictwo?* Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury. [in Polish].

Reszczyński J. (2004). *Polskie Kresy – mit i codzienność. Limites Patriae*. Z. 1. Bielsko-Biała. [in Polish].

Stoff A. (1990). Egzotyka, egzotyzm, egzotyczność : próba rozgraniczenia pojęć. In Kuźma E. (Ed.) *Egzotyzm w literaturze* (pp. 7-25). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. [in Polish].

Święch J. (1998). Kresy i centrum. In Uliasz Stanisław (Ed.). *O dialogu kultur wspólnot kresowych*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. [in Polish].

Turluc C. (2006). Pogranicza a różnorodność narodów: wyzwanie dla procesu homogenizacji narodowej. In *Dziedzictwo kresów – nasze wspólne dziedzictwo?* Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury. [in Polish].

Tyshkov V. (2003). Pislia bahatonatsional'nosti. *Znamia*, 3. [in Ukrainian].

Uliasz St. (1994). *Literatura Kresów. Kresy literatury*. Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. [in Polish].

Uliasz St. (2001). *O literaturze Kresów i pograniczu kultur*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. [in Polish].

Weretiuk O. (2009). Kategoria pogranicza i jej galicyjskie kody. In Weretiuk O., Wolskiego J. & Jaśkiewicza G. (Ed.). *Pogranicze kulturowe: odrębność – wymiana – przenikanie – dialog: studia i szkice*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. [in Russian].

Zajas K. (2008). *Nieobecna kultura : przypadek Inflant polskich*. Kraków: Universitas. [in Polish].